
12 MART DÖNEMİNDE CHP: Sol CHP'nin Darbe İle İmtihani

Cemal FEDAYİ*

Vasfiye ÇELİK**

ÖZET

CHP kendisini 1965 seçimlerinden itibaren ortanın solunda bir parti olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamayla birlikte CHP içinde esas olarak iki parçalı bir yapı oluşmuştur. Önce Turhan Feyzioğlu daha sonra ise Nihat Erim ve Kemal Satır ekseninde oluşan bir grup sağda yer alırken Ecevit liderliğindeki ikinci bir grup solda yer almıştır. 12 Mart darbesi döneminde söz konusu sağ kanat darbe yönetimlerini destekleyici bir politika izlerken sol grup darbenin aleyhinde olmuştur. İnönü ise bazen sol kanada yakın durmuşsa da esas olarak sağ kanada yakın bir politika izlemiştir. Bu dönemde yaşanan mücadeleler sonucunda sol kanat diğer grupları bertaraf ederek tek başına CHP'ye hakim olmuştur.

Anahtar Kelimeler: CHP, İsmet İnönü, 12 Mart Darbesi, Bülent Ecevit, Ortanın Solu

ABSTRACT

* Dr., Kırıkkale Ün. İİBF, fedai67@yahoo.com

** Gazi Ün. İİBF, Araştırma Görevlisi.

Republican Party of People (CHP) has presented itself as a party of center-left since elections of 1965. However the party has remained divided into two camps. One of the camps, led by Ecevit adopted left-wing ideas whereas the other camp, led successively by Turhan Feyzioğlu, Nihat Erim and Kemal Satır was rather for politics of right. Hence the coup d'état of 12 March 1971 crystallized this division, the right-wing supported the coup d'état while the left-wing was against. İnönü's attitude was an ambivalent one, although he had some sympathy for left-wing he supported the right-wing. The period of internal conflict ended through elimination of opposing groups by the left-wing which managed to dominate the CHP.

Key Words: CHP, İsmet İnönü, Coup d'Etat of 12 March, Bülent Ecevit, Center of Left

Giriş:

CHP, Türk siyasal hayatının en köklü ve en kurumsal partisidir. Dolayısıyla Türk siyasal hayatının doğru anlaşılması ve doğru sonuçlara varılması için CHP tarihinin ve özellikle de dönüşüm zamanlarının iyi anlaşılması gerekmektedir. Çünkü CHP içinde ve CHP dolayımında gelişen olaylar sadece CHP'yi değil bir bütün olarak Türk siyasal hayatını etkilemektedir.

Kurulduğu tarihten itibaren, zaten değişime açık bir parti olan CHP tarihi itibarıyla çeşitli değişimlere uğramıştır. Fakat bu değişimler içinde en önemlisi ve en radikal diyebileceğimiz değişim 12 Mart döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde sadece bir genel başkan değişimi değil önemli bir zihniyet değişimi de yaşanmıştır.

CHP 1965 seçimlerinden itibaren kendini ortanın solunda bir parti olarak tanımlamıştır. Fakat 12 Mart dönemine kadar Türkiye'de, bu iddiasının test edilmesini mümkün kılacak ciddi bir siyasal-sosyal hadise yaşanmamıştır. 12 Mart Muhtırası ve bu dönemde yaşanan önemli olaylar, CHP'nin siyasete müdahaleler bağlamında sol refleksler gösterip göstermeyeceğinin sınanmasını mümkün kılmıştır.

Bu çalışmada genel olarak 12 Mart döneminde gelişen olaylar karşısında CHP'nin ne tür tepkiler verdiği analiz edilecektir. Siyasal gelişmeler analiz edilirken CHP içindeki parçalı yapı gözetilmiş ve genelleyici bir yaklaşımdan kaçınılmıştır. Çalışmada, ulaşılabildiği ölçüde birincil kaynaklar kullanılmış, dönemin gazete ve dergileri titiz bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Darbe Öncesi Dönemde CHP

Bilindiği gibi CHP 1965 seçimlerinde kendisini "ortanın solunda" bir parti olarak ilan etmişti. Fakat CHP içinde önemli sayılabilecek bir grup bu politikayı bir seçim taktiği şeklinde algılıyor; bazen açık bazen gizli bu yöne-

lime muhalefet ediyorlardı. Bu grubun başını Turhan Fevzioğlu, Kemal Satır, Ferit Melen, Orhan Öztrak çekiyordu.¹ CHP'nin toplumsal tabanının TİP'e kaymasından endişelenildiği için ortanın solu sloganının ortaya atıldığını düşünenler de olmuştu.² Bu gruba, CHP içindeki sağ kanat demek mümkündür. Bülent Ecevit'in önderliğindeki diğer grup ise, ortanın solu politikasını samimi olarak savunan ve CHP'nin sosyal demokrat çizgide evrilmesini isteyen kişilerden oluşuyordu. Bu grup CHP içindeki sol kanat olarak adlandırılabilir.

1966 yılında yapılan ve Ecevit'in genel sekreter seçildiği 18. Kurultay, sol kanadın ilk önemli zaferi olarak görülürken, sağ kanat için de ilk büyük yenilgi olarak görülmüştür. Her ne kadar parti meclisine sağ kanattan üye alınsa da, "CHP sosyalist değildir" ifadesinin parti meclisi bildirisine konulmasını isteyen Turhan Fevzioğlu ve 7 arkadaşı "8'ler olayını" başlatmıştır. 63 parlamenter de bu grubu desteklemişti. İnönü'nün de Ecevit grubundan yana tavır almasıyla, 1967'de Turhan Fevzioğlu ve 48 parlamenter CHP'den ayrılmıştı.³

Bu ayrılma CHP içindeki sağ kesimin tamamen tasfiyesini doğurmuştur. Ortanın solu politikasına muhalefet ettiği halde Fevzioğlu ile birlikte CHP'den ayrılmayanlar bu defa Kemal Satır ve Nihat Erim etrafında toplanmışlardır. Sonuç olarak 12 Mart'a giden süreç içinde, bu grup ile Ecevit grubu parti içinde iki ana hizip halindeydi. Sonraları, Satır grubundan ayrılan ve kendilerine "Üçüncü Dünyacılar" denilen, Manisa milletvekili Muhammer Erten, Denizli milletvekili Hüdayi Oral, Sakarya milletvekili Hayrettin Ünsal'ın öncülük ettiği bir grup daha oluşmuştur.⁴ 12 Mart döneminde ülkede çok sıcak gelişmeler yaşanırken CHP içinde de kıyasıya bir iktidar mücadelesi yaşanmaktaydı. Uzun süren bu mücadelenin sonunda ortanın solu ekibi diğer grupları bertaraf edebilmiştir. 14 Mayıs 1972'de grubun lideri Bülent Ecevit CHP Genel Başkanı seçilmiştir.⁵

Darbeye Karşı İlk Tepkiler

12 Mart Darbesi dönemi, 12 Mart 1971 günü saat 13.00'te radyodan okunan bir bildiri ile başlamıştır. Bildiride sadece Hükümet değil parlamento da açıkça suçlanıyordu. Dolayısıyla ordunun muhtırası, sadece iktidar partisi AP'yi değil tüm partileri hedef alıyordu. Bundan dolayı da doğal

¹ Çavdar, Tefik, "CHP (1950-1960)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (CDTA)*, İletişim Yayınları, 1983 s. 2032

² Emrealp, Sadun, *Sosyal Demokrasi'den "Sosyal Demokrasi'ye"*, Afa Yayınları, s.180

³ Bektaş, Arsev, *Liderler Oligarşisinde CHP ve AP (1961-1980)*, Bağlam Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, Mayıs, 1993, s.79

⁴ *Milliyet*, 15 Şubat 1972

⁵ *Milliyet*, 15 Mayıs 1972

olarak sadece iktidar partisinin değil CHP ve diğer partilerin de muhtıraya tepki göstermesi gerekiyordu.

Önce radyoda okunan bildiri daha sonra Mecliste de okunmuştu. Muhtıra parlamentoda sessiz bir şekilde dinlenmiştir. Fakat Senatoda AP'li Tekin Arıburun muhtıraya karşı çıkmıştır. Kimi CHP'liler ise Arıburun'un bu karşı çıkışını eleştirmişlerdir. 13 Mart günü ise ortanın solu grubundan Tü-
ran Güneş ve Orhan Birgit, Arıburun'u eleştiren CHP'lilere karşı çıkarak Arıburun'a hak vermişlerdir.⁶

Muhtıraya karşı ilk tepkilere bakıldığında, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü'nün sert tepkisi dikkat çekicidir. İsmet İnönü, Meclis ve Senato Gruplarının ortak toplantısında şunları söylemiştir:

"Yüksek ordu kumandanları bir hükümetin değişmesini ve yeni kurulacak hükümetlerin kısa vadeli ve uzun vadeli ne gibi işler yapmaları lazım geldiğini düşünür, takdir eder ve yapılması lazım zaruri bir tedbir olarak teklif ve ısrar ederse, artık parlamento hayatının işlediği tasavvur olunamaz. Parlamento, anayasa düzenidir. Kendi denetlenmesi, hükümetin düşürülmesi, kurulması usullerinin tayin olunduğu yerdir...

Biz demokratik rejime inanıyoruz... Reformlar yapmak niyetiyle meclise geldik. Fakat başka niyetle de gelenler var. Onlar çoğunlukta... Bu durumda nasıl bir hükümet teşkil edecek de, bu reformları yapacak? Meclisin hükümeti tutması için komutanlar her gün yeni bir müdahalede bulunacaklar demektir bu..."⁷

İsmet İnönü 15 Mart günü yaptığı bir konuşmasında da tepkili tavrını sürdürerek, "Meseleyi seçmen halledecektir. Yoksa bu meclise askeri bir kıta gibi şunu şöyle, bunu böyle yapacaksın demeye imkan yoktur. Böyle bir tartışmada bizim yerimiz bellidir. Biz demokratik rejim dışında bir rejim kabul etmeyeceğiz" demiştir.⁸

Belirtmek gerekir ki, bu sıralarda İnönü Ecevit liderliğindeki ortanın solu grubunun etkisi altındadır. Bu ilk tepkisini de o grubun ileri gelenleriyle görüşmelerinden sonra olgunlaştırmıştır.⁹ Fakat sonraki gelişmeler karşısında İsmet İnönü bu sert tavrından vazgeçmiş, darbeyi destekler bir çizgiye girmiştir. Paşa'nın bu iki karar arasında askeri yetkililerle görüştüğü ve

⁶ Arcayürek, Cüneyt, *Çankaya Giden Yol*, Ankara: Bilgi, 1985, s. 57

⁷ Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980)*, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s.279

⁸ *Cumhuriyet*, 16 Mart 1971

⁹ Barlas, Mehmet, *Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi*, İstanbul: Birey Yayınları, 2000, s. 218.

çeşitli bilgiler aldığı bilinmektedir. İnönü'nün yakınlarından Neftçi anılarında, Tağmaç'ın İnönü ile görüşerek ona "izahat" verdiğini anlatmıştır.¹⁰

İnönü 16 Mart günü, "24 saat içinde çok şey değişti..." diyerek 12 Mart muhtıracılarını desteklemeye başlamıştır. Tabii bu kez İnönü'yü alkışlayanlar da değişmiştir; Ecevitçiler yerine Satırcılar alkışlamaya başlamışlardır. Bu tarihe kadar İnönü'yle aynı çizgide olduğu için öne çıkmayan Ecevit de muhalif söylemiyle öne çıkmaya başlamıştır.¹¹

İnönü 12 Mart'a karşı, 27 Mayıs'ta olduğu gibi, bir siyasal partinin lideri gibi değil, devletin kurucularından olan bir devlet adamı olarak tavır almıştır. Yani İnönü için önemli olan partinin değil devletin çıkarlarıdır. Ortanın solu ekibi ise CHP'yi, devleti korumakla görevli bir kurum olmaktan çıkarıp, gerçek anlamda bir siyasal parti, seçim kazanan bir parti, yapmak istemişlerdir. İnönü, bugünlerdeki tutumunu şu cümlelerle özetlemiştir: "Benim için önemli olan, iktidarda veya muhalefette vazife almamız değil, uğrunda bunca yıldır mücadele ettiğimiz normal demokratik rejimin başarı ile işlemesidir."¹²

Bu noktada belirtmek gerekir ki sol bir partiden beklenen, kimi hedef alırsa alsın, hangi gerekçeyle olursa olsun demokrasiye dışarıdan yapılan bütün müdahalelere karşı çıkmaktır. Bu bağlamda kendisini 1965'ten itibaren "sol" olarak tanımlamış CHP'nin de darbeye karşı çıkması beklenirdi. Fakat CHP'nin kurumsal kimliğini şahsında temsil eden genel başkan İnönü darbeyi savunur bir politikanın takipçisi olmuştur. Aslında darbenin renginin belli olmadığı ilk günlerde sadece CHP değil genel olarak tüm sol siyasal kuruluşlar ve sol basın muhtırayı desteklemiştir. 12 Mart 1971 muhtırası, sadece Demirel ve arkadaşlarına yönelik bir girişim olarak algılandığı için özellikle sol kesimce desteklenmiştir. Fakat sonraki gelişmelerden anlaşılmıştır ki, o günkü tabirle, muhtıra "sağ gösterip sol vurmuş"tur.¹³

CHP kurumsal olarak genel başkan İnönü'nün beyanatlarıyla darbenin yanında görünse de, Ecevit'in liderliğindeki ortanın solu grubu başından beri tutarlı bir şekilde muhtıraya karşı çıkmıştır. 12 Mart günü Adana'ya gitmekte olan Ecevit, muhtırayı duyar duymaz Ankara'ya geri dönmüş ve daha yoldayken muhtıraya karşı çıkmayı kararlaştırmıştır. Ecevit o günü anlatırken, "yolda gözlerimin yaşardığını hatırlarım, birdenbire demokrasiye ve ortanın solu hareketine verdiğimiz bütün emeklerin yok olacağı kay-

¹⁰ Neftçi, Nermin. *Demokrasinin Kilittığı-Anılar*, Ankara: Tesav, 1997, s. 188-189

¹¹ Öymen, Altan, "Ecevit 12 Mart'ı ve Sonrasını Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 11.2.1975, s. 7.

¹² Toker, Metin, *İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973*, Ankara: Bilgi, 1993, s. 287

¹³ Kemal, Mehmed, *Ara Rejim Kara Rejim*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, Mart 1978, s. 8

gısını duydum" demiştir.¹⁴ İnönü'ye yakın bir isim olan Nermin Neftçi de anılarında, Ecevit'in ilk günden itibaren darbeye karşı çıktığını belirtmiştir. 12 Mart günü Ecevit, Paşa'nın odasına girerken yüzü sapsarıdır, ama aynı zamanda da kararlıdır. Paşa'ya ilk sözü, "Paşam karşı çıkmamız gerekiyor" olmuştur.¹⁵

19 Mart'ta, "tarafsız bir başbakan" beklenmesine rağmen, CHP'li Erim, başbakanlıkla görevlendirilmiştir. Erim, "bağımsız" kalabilmek için İnönü'nün icazetiyle CHP'den istifa etmiştir.¹⁶ Erim'in "partilerüstü hükümet" in başbakanı olarak atanması ve CHP'nin de bu hükümete bakan vermesi, muhtıranın Ecevit açısından "ortanın solu" hareketine karşı yapıldığı kanaatini uyandırmıştı. Bu son gelişme Ecevit'i iyice kızdırmıştı. O günlerde CHP Genel Sekreteri olan Bülent Ecevit, 12 Mart muhtırasının, "muhtemelen bazı kumandanların iradeleri dışında bir saptırma ile, CHP'ye, ortanın solundaki CHP'ye yönelen bir darbe sonucu" verildiğini düşünüyordu. Bu durumu içine sindiremeyen Ecevit İnönü'ye hitaben yazdığı kısa istifa mektubu ile durumu açıklamıştı.

"Sayın Genel Başkanım,

Demokratik rejim için ve CHP için çok hayati saydığım bir konuda görüş ayrılığına düşmüş bulunuyoruz. Bu kadar önemli bir konuda, sizin görüşünüze katılmadan Genel Sekreterlik görevini yürütmeye hakkım olamazdı. Onun için CHP Genel Sekreterliği'nden ayrılıyorum. Bugüne kadar eşsiz önderliğinizde bana yol gösterdiniz, değeri biçilmez desteğinizle bana güç kattınız. Size sonsuz şükran ve minnet duygularımı yaşadıkça içimde taşıyacağım. Yürekten saygılarımı sunarım.

Bülent Ecevit"¹⁷

12 Mart muhtırasının ortanın solu hareketine, dolayısıyla kendisine verildiğini düşünüp CHP Genel Sekreterliği'nden istifa eden Bülent Ecevit çeşitli konuşmalarında muhtırayı değerlendirmiş, bu muhtıra olmasa dahi Demirel hükümetinin zaten iktidardan uzaklaştırılacağını düşündüğünü söylemiştir. Çünkü Ecevit'e göre, Türk halkı ne zaman kendi oylarıyla sağcı bir partiyi iktidardan uzaklaştıracak olsa demokratik mekanizma durmuştur.¹⁸ Ayrıca Ecevit'e göre Türkiye'de demokrasinin tam olarak işleyemesinin nedeni yöneticilerin ve aydınların anlayışlarında gizlidir. Çünkü en

¹⁴ Öymen, Altan, "Ecevit 12 Mart'ı ve Sonrasını Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 11.2.1975, s. 7.

¹⁵ Neftçi, *age*, s. 187.

¹⁶ Toker, *age*, s. 224.

¹⁷ *Milliyet*, 22 Mart 1971

¹⁸ *Toplum*, sayı 1, 7 Nisan 1972

halkçı görünen aydınlar bile Ecevit'e göre halkın iktidara gelmesini, ağırlığını koymasını istememektedirler. Ecevit'e göre, "Türkiye'de daima egemen zümre olarak kalan bürokrat aydınlar çabuk paniğe kapılıyor ve âdeta can yelekli bir demokrasi denemesi yapmak istiyorlar. Bu can yeleği de ordu-
dur. İkide bir orduyu imdada çağırıyorlar. Oysa bu şekilde Türkiye'de demokrasiyi yürütme olanağı yoktur."¹⁹

Ortanın solu grubunun teorisyenlerinden CHP Parti Meclisi üyesi Prof. Dr. Turan Güneş ise 12 Mart öncesi gelişmeleri değerlendirirken, muhtıranın verilmesinde ne reformların yapılmamasını ne de demokrasinin yetersizliğini görmektedir. Güneş'e göre asıl sorun, bazı kesimlerin özellikle aydın-bürokrat kesimin kendilerini demokratik düzene hazırlamamış olmalarıdır.²⁰

Ecevit'in son gelişmeler karşısındaki muhalif tutumunu CHP'nin Merkez Yönetim Kurulu da benimsemişti.²¹ Ecevit, CHP'li olarak tanınan Nihat Erim'in, bir gün içinde bağımsız olmasına halkın tepkisi olacağını, gelişmelerin CHP'yi olumsuz etkileyeceğini, 1961'de olduğu gibi yapılacak seçimlerde partinin oy kaybedeceğini de savunmuştu.²²

"1969 seçimlerinden de, son zamanlarda yapılan belediye seçimlerinde, hiç umulmadık bazı yerlerde kazanılan büyük başarılardan da, kamuoyundaki gelişmelerden de görülüyor ki, gelecek seçimlerde CHP, mutlak değilse bile, en yüksek oyu alarak halkın iradesiyle iktidara gelebilecek ve Anayasa doğrultusundaki düzen değişikliği programını, 1969'da seçim bildirgesi olarak kabul edilen düzen değişikliği programını, uygulamaya başlayabilecektir. Buna ancak iki şey engel olabilirdi: 1-Demokratik mekanizmanın durdurulması; 2-CHP'nin halk iradesi dışında bir destekle iktidara gelmesi veya gelmek ister gibi görünmesi. Bunların ikisi de sağlanmıştır. Ben CHP'nin halk iradesi dışında yollardan iktidara gelmesi veya gelmiş görünmesine razı olamam. Eğer hükümete katılmama kararı alınabilseydi, belki bazı şeyler kurtarılabilirdi. Fakat Sayın Genel Başkanım öyle düşünmüyor"²³

Ecevit'in düşüncelerine daha yakın duran CHP'nin Merkez Yönetim Kurulu, aldığı bir kararla Erim hükümetini desteklememe yönünde bir politika belirlemiştir. Satırcıların egemenliğindeki Meclis grubu ise Erim hükü-

¹⁹ *Milliyet*, 26 Nisan 1971

²⁰ *Yankı*, sayı 98, 29 Ocak- 4 Şubat 1973, s. 5

²¹ Kili, Suna, 1965-1975 *Döneminde CHP'de Gelişmeler*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976, s. 268

²² İpekçi, Abdi, "Ecevit'in İstifası", *Milliyet*, 22 Mart 1971

²³ *Milliyet*, 22 Mart 1971

metini destekleme kararı almıştır. Böylece iki grup arasında kesin bir ayrışma oluşmuştur.²⁴

Ecevit muhtıra karşıtlığını, istifa ettikten sonra da, her platformda dile getirmiştir. Bir gece televizyonda da muhalif görüşlerini dile getirmişti. Bu konuşması üzerine ertesi gün savcılık Ecevit hakkında soruşturma açmıştır. Fakat bu soruşturma toplumda ters tepki doğurmuş, Ecevit'e karşı destek artmıştır. Gelişen olaylar sonucunda Ecevit, ilk başlarda parti içi mücadeleyi düşünmezken, kısa bir tereddüt sonrasında mücadeleye devam kararı almıştır.²⁵

Ecevit parti içi mücadelesini daha çok il kongreleri zemininde yürütmüştür. İnönü de Satır grubunun yanında il kongrelerine müdahil olmuştur. Örneğin İnönü Trabzon il kongresine gönderdiği mesajda ve sonraki açıklamalarında parti içindeki huzursuz durumu resmen açıklamıştı.²⁶ Ecevit'i destekleyenlerin partiden uzaklaştırılmaları yönündeki taleplere ve yoğun baskılara dayanamayan yeni Genel Sekreter Şeref Bakşık da 18 Kasım 1971'de istifa etmişti. Bakşık, istifa gerekçesini açıklamazken, Merkez Yönetim Kurulu da istifa etmişti.²⁷ Bakşık, İnönü tarafından göreve getirilmiş olmasına rağmen daha çok Ecevit'e yakın fikirleriyle tanınan bir siyasetçiydi. Örneğin Bakşık, Ecevit'in "Türkiye'de halk için halkla beraber bir yönetim kurma zamanı geldi artık..." sözüne katılıyordu.²⁸

Bakşık'ın istifasının ardından İnönü'nün aday gösterdiği Adıyaman milletvekili ve Bakşık'ın yardımcısı Kamil Kırkoğlu, Genel Sekreter olarak seçilirken, İnönü'nün "bir tertip" olarak nitelediği Merkez Yönetim Kurulu seçimini ise Ecevitçi kanattan Ordu milletvekili Ferda Güley'in listesi kazanmıştır.²⁹ İnönü ile Kırkoğlu arasındaki çatışma da çok kısa sürede ortaya çıkmıştı. Çünkü İnönü parti grubuna, Parti Meclisi'ne ve Kırkoğlu'na danışmadan II. Erim Hükümetine CHP'nin katılacağını açıklamıştı.³⁰ Ecevit, Ankara İl Kongresini 154'e karşı 389 oyla ve tam liste halinde kazandıktan sonra³¹ İnönü'nün bu davranışını tüzük dışı olarak nitelemiştir.³² Kongrelerin hangi hava içinde yapıldığına bakıldığında ise şu tablo görünüyordu:

²⁴ Bila, Hikmet, *CHP 1919-1999*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999, s. 247-48.

²⁵ Öymen, Altan, "Ecevit 12 Mart'ı ve Sonrasını Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 13.2.1975, s. 4.

²⁶ *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1971

²⁷ Toker Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1965-1973*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1993, s. 261

²⁸ *Yankı*, sayı 36, 1-7 Kasım 1971, s. 9

²⁹ *Milliyet*, 28 Kasım 1971; Toker, Metin, *a.g.e.*, s.265

³⁰ Bila Hikmet, *a.g.e.*, s.253; Kili, Suna, *a.g.e.*, s. 290

³¹ *Milliyet*, 24 Ocak 1972; *Yankı*, sayı 46, 31 Ocak- 6 Şubat 1972, s. 8

³² Kili, Suna, *a.g.e.*, s. 291.

Ankara İl Kongresi'nde olduğu gibi diğer kongrelerde de İnönü'ye bağlılık ilan ediliyor, fakat seçimleri Ecevitçiler kazanıyordu.³³

Darbe Hükümetleri ve CHP

Muhtıraya yönelik olarak bir taraftan destekler ve karşı çıkışlar yaşanırken bir taraftan da devleti idare edecek bir hükümetin kurulması zorunluluğu doğmuştur. "Partilerüstü" olarak nitelenen hükümetin başkanı, Cüneyt Arcayürek'in tabiriyle "*vazgeçilmeyen ama istenmeyen adam*" İnönü'nün bir kez daha başbakanlık hayallerinin suya düşmesiyle, CHP'den istifa eden Kocaeli milletvekili Nihat Erim olmuştur. Ankara Üniversitesi'nde kamu hukuku profesörlüğü yapmış olan Nihat Erim, ilk kez 1945'de CHP'den parlamentoya seçilmiştir. 1948-1950 yılları arasında İnönü'nün son iki hükümetinde bakanlık yapmış ve 1961'de de parlamentoya geri dönmüştür.³⁴

Cumhurbaşkanı Sunay, başbakanlık görevinin Nihat Erim tarafından kabul edilmesinin ardından, sekiz parti liderine gönderdiği mektupla "*Erim'in bir şart ileri sürülmeden desteklenmesini*" istemiştir.³⁵ Bunu üzerine Erim hükümet kurma çalışmalarına başlamış ve kabinesini yarı yarıya partiler dışından bakanlarla kuracağını açıklamış ve "*bana teknisyenler lazım*" demiştir. Nihat Erim hükümetin neden teknisyenlerden oluşacağı sorusuna "*partiler arasında çekişme olmayacak, ayrıca ben de partilere bağlanmak istemiyorum*" şeklinde cevap vermiştir.³⁶ Nihat Erim ayrıca 12 Mart muhtırasını, ordunun vermek zorunda olduğunu yoksa kanlı bir hükümet darbesiyle karşılaşılacağını düşündüğünü söylemiştir.³⁷

Nihat Erim, hükümetini 26 Mart 1971'de Cumhurbaşkanı Sunay'a sunmuş ve onayını almıştır. Kabinede 5 AP'li, 3 CHP'li, 1 MGP'li, 1 Milli Birlik Grubu üyesi ile parlamento dışından 14 teknisyen görev almıştır.³⁸ Böylece Erim Hükümeti büyük ölçüde siyasetin dışından gelen teknokratlardan oluşmuştur.

Yukarıda da belirtildiği gibi CHP'nin hükümeti destekleme kararından sonra CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit ve Merkez Yönetim Kurulu üyeleri hükümete katılma konusunda İnönü ile aralarında anlaşmazlık çıktığı gerekçesiyle istifa etmişlerdir.³⁹

³³ Yankı, sayı 46, 31 Ocak- 6 Şubat 1972, s. 8; Toker, Metin, a.g.e., s. 272

³⁴ Hale, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 1996, s. 169

³⁵ Milliyet, 20 Mart 1971

³⁶ Cumhuriyet, 22 Mart 1971

³⁷ Cumhuriyet, 1 Ağustos 1971

³⁸ Cumhuriyet 27 Mart 1971

³⁹ Milliyet 22 Mart 1971

7 Nisan 1971'de yapılan güven oylamasında ise hükümet güvenoyu almıştır.⁴⁰ Hükümette bu gelişmeler yaşanırken ülke genelinde kargaşa yaşanmakta, adam kaçırmalar, banka soygunları, gösteriler düzenlenmekteydi. Erim bu olaylar üzerine yaptığı bir radyo konuşmasında "*tedbirler balyoz gibi kafalarına inecektir*" demiştir.⁴¹ Bu konuşmadan sonra, 27 Nisan 1971'de, 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir.⁴²

Kısa süre içinde Hükümet içinde gruplaşmalar yaşanmış; bu arada CHP'deki ortanın solu grubundan sonra AP'den de yavaş yavaş eleştiriler gelmeye başlamıştı... Bu gelişmeler üzerine komutanlar ise Yankı Dergisine bir açıklama yaparak reformların yapılmasını istemişlerdi. Muhsin Batur sert çıkmıştı: "İdare-i maslahatçılar reform yapamazlar... Bu direnişler nereden gelirse gelsin Türkiye'yi hızla ve sosyal adalet ilkeleri içinde kalkındıracak olan reformlar mutlaka yapılacaktır." demiştir. Bu konuşmanın ardından Erim'in "*Komutanlarla aynı düşüncedeyim, onların bu sözlerinin sorumluluğunu taşıyorum, kabul ediyorum*" demesiyle siyasi ortam karışmıştır...⁴³ Gerilimlerin ve çeşitli istifaların ardından 11 Aralık'ta II. Erim Hükümeti kurulmuştur...⁴⁴ Fakat Erim'in 18 Mart 1972'de parti liderlerine, Milli Birlik Grubu ve Cumhurbaşkanlığı Kontenjan Grubu başkanlarına Anayasa'da bazı değişiklikler yapılmasını isteyen birer mektup göndermesine, partilerin ağız birliği etmişçesine "hayır" cevabı vermesiyle Cumhurbaşkanı Sunay 16 Nisan 1972'de Erim Hükümetinin istifasını kabul etmiştir.⁴⁵

Sunay, yeni hükümeti kurma görevini, eski CHP'li yeni MGP'li Van Senatörü Ferit Melen'e vermiştir. Melen temalarının ardından 22 Mayıs 1972'de kabinesini açıklamıştır ve 5 Haziran 1972'de güvenoyu almıştır. Melen Hükümeti'nden, kısa bir süre sonra, artık genel başkan olan Ecevit, bakanlarını çekmiş ve bu hükümetin aslında bir AP hükümeti olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁶ CHP ile aralarındaki anlaşmazlığa rağmen Melen göreve devam etme kararı almıştır.⁴⁷ CHP de oniki gün sonra Cumhurbaşkanı Sunay'ın isteği üzerine hükümetten çekilmediğini açıklamıştır. Partilerin Melen hükümetiyle seçime gitmek istememesi nedeniyle, yeni cumhurbaşkanının seçilmesinden sonra çekileceğini açıklayan Melen hükümeti, bu seçi-

⁴⁰ Altuğ, Kurtul, 12 Mart ve Nihat Erim Olayı, Yedigün Yayınları, Ankara 1973, s.37

⁴¹ Birand, Mehmet Ali, Çaplı Bülent, Dündar Can, 12 Mart (İhtilalin Pençesinde Demokrasi), İmge Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Mart 2000, s. 250

⁴² Cumhuriyet 27 Nisan 1971

⁴³ Yankı, sayı 32, 4-10 Ekim 1971, s. 4; Cumhuriyet, 6 Ekim 1971

⁴⁴ Yankı, sayı 39, 13-19 Aralık 1971, s. 5

⁴⁵ Milliyet, 28 Mart 1972; Toplum, sayı 1, 7 Nisan 1972, s. 8; Milliyet, 17 Nisan 1972

⁴⁶ Cumhuriyet, 5 Kasım 1972

⁴⁷ Milliyet, 7 Kasım 1972

min ertesi günü istifa etmiştir.⁴⁸ Türkiye, 1973 Ekim Genel Seçimlerine Ferit Melen'den sonra kurulan Naim Talû hükümetiyle⁴⁹ girmiştir.

12 Mart döneminin en önemli olaylarından biri de Nihat Erim hükümeti tarafından, ABD'nin isteği doğrultusunda haşhaş ekiminin yasaklanmasıydı.⁵⁰ Buna karşılık 1973 Genel Seçimlerinden sonra kurulan CHP-MSP hükümeti, Amerikanın isteği doğrultusunda alınan haşhaş ekimi yasağını kaldırmıştır.⁵¹ Bülent Ecevit'in haşhaş konusunda yaptığı açıklamada şunları söylemiştir:

"CHP'nin Genel Başkanı olduğum sırada, daha doğrusu ondan da önce Genel Sekreter olduğum sırada, benim Amerika'dan karşılaştığım ilk baskı haşhaş ekimi konusundadır. Yani 12 Mart 1971 askeri müdahalesinden önce ABD bir yandan o sırada işbaşında bulunan hükümet üzerinde baskılar uygulayarak haşhaş ekimini yasaklatmak istiyordu; hükümet de, Meclis de bunu kabul etmeye yanaşmıyordu. O sırada bizimle de tek tek görüşürlerdi. Örneğin zamanın ABD Büyükelçisi Handley benimle başbaşa bir görüşme yapmıştı ve haşhaş ekimi yasağını desteklememiz için bizi ikna etmeye çalışmıştı ve tabii ki reddetmiştik. Sonra 1974'te MSP ile birlikte hükümet kurunca biz (12 Mart yönetiminin koyduğu) haşhaş ekimi yasağını kaldırma kararımızı açıkladık."⁵²

12 Mart döneminde, Türkiye'deki bütün yüksek öğretim kurumlarının üniversite çatısı altında birleştirilmesine karar verilmişti.⁵³ Bu arada üniversitelerin bilimsel özerkliği korunurken, idari özerkliği kaldırılmıştır. Üniversite üyelerinin araştırma ve yayın serbestisi sınırlandırılırken, siyasi partilere üye olmaları da yasaklanmıştır. Talu Hükümeti, "Üniversite Reform Tasarısı"nı CHP'nin karşı çıkmasına rağmen, Adalet Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin desteğiyle TBMM'den geçirerek yasalaştırmıştı.⁵⁴ Fakat 25 Şubat 1975'de Ankara ve İstanbul Üniversiteleri ile CHP'nin başvurusu üzerine, Anayasa Mahkemesi 12 Mart ara döneminde kabul edilen 1750 sayılı yasanın özerkliğe ve Anayasaya aykırı maddelerini iptal etmiştir.⁵⁵

12 Mart hükümetlerinin en önemli icraatlarının başında şüphesiz ülkenin çeşitli bölgelerinde sıkıyönetim ilan etmiş olmaları gelmekteydi.⁵⁶ Sıkı-

⁴⁸ *Milliyet*, 8 Nisan 1973

⁴⁹ *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1973; *Yankı*, sayı 110, 23 Nisan 1973, s. 20; Ahmad, Feroz, *a.g.e.*, s. 301

⁵⁰ Cem, İsmail, *Tarih Açısından 12 Mart*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1978, s. 292

⁵¹ Koloğlu, Orhan, *Ecevit ile CHP*, İstanbul: Büke Yayınları, 2000, s. 97

⁵² Yetkin Çetin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995, s. 137

⁵³ *Milliyet*, 18 Eylül 1971

⁵⁴ *Yankı*, sayı 117, 11-17 Haziran 1973, s. 9

⁵⁵ *Cumhuriyet'in 80 Yılı*, sayı: 20, 2003, s. 315

⁵⁶ *Milliyet*, 2 Mayıs 1971

yönetim ilan edilen bölgelerde sol örgütlere yönelik olarak çeşitli davalar açılmıştı. Bunların en önemlilerinden biri de, bir şekilde CHP'nin de adı karıştırılan, DEV-GENÇ davasıydı. DEV-GENÇ davasında iddianamede belirtilen "solun üçüncü sızma yolu da CHP'nin araladığı ortanın solu kapısıdır" ifadesi, İnönü de dahil birçok CHP'linin tepkisiyle karşılaşmıştı.⁵⁷ İnönü ilk başlarda 12 Mart'a neden olan anarşik olaylarda Ecevitçilerin de rolleri olduğunu ileri sürerek onları korkutmak ve susturmak isterken⁵⁸ bu iddianame üzerine sıkıyönetim savcılarını, CHP'yi anarşik olayların içinde göstermekle suçlamış ve bu konudaki sözlerinden dolayı sıkıyönetim komutanlarının tepkisiyle karşılaşmıştı.⁵⁹ İnönü ve parti içindeki bir grubun sıkıyönetim savcılarını suçlayıcı nitelikteki konuşmalarının ardından, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı *"Bu isnatları yapanların aşırı sağ ve sol uca ne şekilde bir tavizde bulunduklarını kamuoyunun takdirine sunarım"* şeklinde bir cevap vermişti. Bu açıklamanın ardından İstanbul ve İzmir Sıkıyönetim Komutanlıkları, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın tavrının arkasında olduklarını açıklamıştır.⁶⁰

Buna karşılık İnönü'nün başkanlığında Merkez Yönetim Kurulu ile Senato ve Meclis Grupları Yönetim Kurulları bir bildiri yayınlamışlardır:

"Bugünlerde bir değil, altı sıkıyönetim savcısının ortaklaşa yazdıkları ikinci bir iddianame mahkemede okunarak kamuoyuna açıklanmıştır. Bu iddianamede, CHP ve onun genel başkanı açıktan ve 1938'den beri bütün siyasi olaylar ve hareketler içinde itham edilmektedir. Demek ki, ilk şikayetimizde söylediğimiz sözlerden lazım geldiği şekilde faydalanılacağı ümidi sonuç vermemiştir. Aksine, bir savcı yerine altı savcı, ima yerine sarıh bir suretle 2. Dünya Harbi politikasını, demokratik rejim kurma çabalarını, Köy Enstitülerini ve 1938'den sonra işbaşına gelen Başbakanların hepsini cumhurbaşkanlarıyla beraber millet önünde her anarşinin suçlusu olarak itham ve teşhir etmektedirler"⁶¹

Yukarıda da izah edildiği gibi parti içi mücadele sürecinin sonucunda Ecevit CHP genel başkanlığına getirilmiş ve bir süre sonra hükümetten CHP'li bakanları çekmişti. İnönü, CHP'nin hükümetten bakanlarını çekmesinin büyük bir sorumsuzluk olduğunu belirterek, 5 Kasım 1972'de, 49 yıldır içinde bulunduğu CHP'den istifa etmiş ve Cumhuriyet Senatosu'na tabii üyelik için başvurduğunu açıklamıştır:

⁵⁷ Bila, Hikmet, a.g.e., s. 256

⁵⁸ Yankı, sayı 35, 25-31 Ekim 1971, s. 7

⁵⁹ Yankı, sayı 58, 24-30 Nisan 1972, s. 12

⁶⁰ Bu bildiriyl, bütün Sıkıyönetim Komutanlıkları benimsediklerini açıklamışlardır. Toplum sayı 1, 7 Nisan 1972, s.4,10

⁶¹ Toker, Metin, a.g.e., s.283

"CHP Genel Başkanlığına;

12 Mart şartlarının nazik mahiyetini ciddiyetle muhafaza ettiği bir zamanda, parti politikasının memleket için sakıncalı gördüğüm şekil ve istikamette değiştirilmesi sebebiyle CHP'den ayrılmış olduğumu bilgilerinize saygılarımla sunarım.

İsmet İnönü"⁶²

İnönü'nün bu tepkisinin yanı sıra ordu da Ecevit liderliğindeki CHP hakkında endişeliydi. Ordu CHP'nin aşırı sola kayacağından korkuyordu...⁶³ Fakat aşağıda açıklanacağı gibi yeni CHP bir şekilde ordu ile diyalog kurmuş ve ordunun endişelerini giderici yönde girişimlerde bulunmuştur...

Cuntalar ve CHP

12 Mart sürecinde birçok cunta kurulmuştu. Bu dönemde çeşitli cuntaların iç içe bazen de birbirinden ayrı gruplar olarak çalışması, diğer darbe-lerle karşılaştırıldığında 12 Mart'ı daha karmaşık bir hale getirmiştir.⁶⁴ Bunlardan biri de CHP'li C. Reşit Eyüboğlu'nun YÖN dergisi kanalıyla ilişkide bulunduğu bir cuntaydı. Bu grup emekli korgeneral Kontenjan Senatörü Cemal Madanoğlu'nun başkanlığındaki subaylardan oluşuyordu. Sivil destekçileri ise YÖN dergisi etrafında toplanmış Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Hıfzı Kaçar, Necdet Düvencioğlu ve Mahir Kaynak'tı.⁶⁵ YÖN'ün sahibi C. Reşit Eyüboğlu aynı zamanda CHP üyesi bir siyasetçiydi. Eyüboğlu, YÖN dergisinin olduğu gibi Devrim gazetesinin de finansörüdür.⁶⁶

Madanoğlu cuntasının içinde, sivil grup, asker kökenlilerden oluşan grup ve asker grup olmak üzere üç grup vardı. Bu gruplar birer bağımsız cunta olarak kurulmuşlar, fakat sonra birleşmişlerdi. Sivil grup, radikal sosyalist bir karakter taşımakla birlikte, sosyalist devrimin, sivil-asker ve aydınlar öncülüğünde yapılacak bir devrimle gerçekleşeceğine inanmakta idi. Sivil gruptaki Cemal Reşit Eyüboğlu, Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk ve İlhami Soysal önce YÖN dergisindeki sonra da Devrim gazetesindeki yayınlarıyla amaçlarına ulaşmak istemişlerdi.⁶⁷ Doğan Avcıoğlu'nun başkanlı-

⁶² Cumhuriyet ve Milliyet 6 Kasım 1972; Yankı sayı 87, 13-19 Kasım 1972, s.4; Kili, Suna, a.g.e., s.339

⁶³ Yankı sayı 137, 29 Ekim- 4 Kasım 1973, s.12

⁶⁴ Ilıcak, Nazlı, *12 Mart Cuntaları-Demokrasinin Sırtındaki Hançer*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002, s. 13

⁶⁵ Alatlı, Ertuğrul, *Belgeleriyle 09 Mart 1971 "Antiparlamenterist-Baascı" Darbe Girişimi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s. 271-272

⁶⁶ Kaynak, Mahir, *Yel Üfürdü Su Götürdü*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık, 2001, s. 83

⁶⁷ Alatlı, Ertuğrul, a.g.e., s. 216

ğında 1961 yılında kurulan "YÖN", 1967 yılında yayın hayatından çekilmiş, 21 Ekim 1969'da da "Devrim" gazetesi çıkmaya başlamıştır.

Yön dergisi gibi Devrim de Doğan Avcıoğlu ve ekibinin anayasa dışı yoldan iktidara gelme serüvenlerinin bir parçasıydı. Bu dergilerde sunulan görüşler iktidar programı olarak nitelendiriliyordu; hatta dergi merkezi iktidar karargahı olma işlevini görüyordu. Devrim gazetesinin CHP ile ilişkileri de çok iyi değildi. "CHP'nin içini karıştırmak için Devrim'de özel gayret sarf edilirdi. (CHP) Parti Meclisinden Doğan Bey'e istihbarat akışı hiç durmazdı. Tabii en çok da Bülent Bey yıpratılmak istenirdi. Çünkü Ecevit'in başını çektiği ortanın solu hareketinin güçlenmesi, Avcıoğlu tarafından Türkiye'de parlamentoculuğun, demokratik rejimin güçlenmesine yol açacak bir gelişme olarak görülürdü... Doğan Bey bu yüzden Ecevit'e acımasızca vurur, buna karşılık CHP'de bir askeri yönetime kredi açabileceğini düşündüğü Nihat Erim, Orhan Kabibay gibi politikacılarla bütün Ecevit muhaliflerine destek verirdi..."⁶⁸

Bu cunta içindeki sivil gruba mensup yazarlar düzen değişikliğine işçi sınıfı öncülüğünde gidilemeyeceğini düşündüklerinden orduya yaklaşmış, dergi ve gazetelerde orduyu öven yazılar kaleme almışlardı.⁶⁹ YÖN dergisinin yayınlandığı dönemde asker-sivil birlikteliği yoksa da, Devrim gazetesinin yayınlandığı dönemde bu birliktelik sağlanmış, gazete cuntanın yayın organı olmuştur.⁷⁰

Ortanın solu ekibi bu dönemde hızlı bir darbe karşıtlığı içinde olmasına karşın Sunay kanalıyla, askeri çevrelerle diyalog yollarını da aramıştır. Bu girişimleri, ortanın solu ekibinin "korkulacak insanlar olmadığı"nı göstermek amaçlıdır. Aslında askeri çevreler de, sandığa inanmayan aşırı sol akımlara karşı, demokrasiye inanmış olan ortanın solu ekibiyle uzlaşma yolu aramışlardır. Ortanın solu akımı, askeri çevreler için bir çıkış kapısı olmuştur; askeri çevreler de ortanın solu ekibi de karşılıklı adımlar atmış ve bir noktada uzlaşmıştır. Askeri çevreler bu uzlaşmayla, ordunun demokratik arayışlara değil, demokrasi dışı yöntemler peşinde olan gruplara karşı olduğunu göstermek istemişlerdir. Ayrıca, Ecevit hareketinin önünü açmakla 12 Mart aleyhtarlığını da söndürmek istemişlerdir. Ortanın solu ekibi bu uzlaşma girişimleriyle yeniden demokrasiye geçilmesi yolunda önemli katkı sağlamışlardır⁷¹ Ecevit bu konuda şunları söylemiştir: "Zorunlu olduğu zaman, normal rejime dönüş yolunda, askerleri siyasetten çekme yolunda

⁶⁸ Özdemir, Hikmet, *Doğan Avcıoğlu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 20-25

⁶⁹ Akyaz, Doğan, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 271

⁷⁰ Akyaz, Doğan, *a.g.e.*, s.267

⁷¹ Fedayi, Cemal, *Turan Güneş*, Ankara: Hacettepe Ü. Yayınlanmamış Doktora tezi, 2003, s. 118.

kumandanlara yardımcı olabilme olanağı çıktığı zaman, bundan ancak memnun oluyordum.”⁷²

İdamlar Karşısında CHP

Askeri Yargıtay’ın 3 kişi hakkındaki idam cezasını onaylamasının ardından İnönü mecliste idamlara karşı çıkmıştır. İnönü 1960 darbesinden sonra idam cezası olmaması için sonuna kadar mücadele ettiğini belirtmiş ve siyasi suçlardan dolayı idama karşı olduğunu dile getirmiştir.⁷³ Askeri Yargıtay’ın onayının ardından Millet Meclisi Adalet Komisyonu bu üç kişi hakkında ölüm cezalarının yerine getirilmesine ilişkin başbakanlık tezkeresini kabul etmiştir. Adalet Komisyonu’nda 14 üyeden yalnız CHP’li Mevlüt Ocakçıoğlu idama karşı oy kullanmıştı. Fikret Turhangil başkanlığında toplanan Millet Meclisi, 53 ret, 6 çekimser ve 238 evet oyuyla idamları onaylamıştı.⁷⁴

15 kişiden oluşan Senato Anayasa ve Adalet Komisyonu da kararı 4’e karşı 8 oyla kabul etmişti. 3 üye ise oylamaya katılmamıştı. Senato Komisyonu’nda da kabul edilen karar Senato’da 36 oya karşı 105 oyla kabul edilmişti.⁷⁵ CHP’nin idam cezasının yerine getirilmemesini isteyen önergesi ise 38’e karşı 107 oyla reddedilmişti. MGP sözcüsü İbrahim Ethem Karakapıcı, AP’li Mustafa Tıgılı, Kontenjan Senatörü Tayfur Sökmen idamların lehinde konuşurken, CHP, idam hükümlerinin infazına dair kararda esas ve usul yönünden gördüğü noksanlar nedeniyle, Anayasa Mahkemesi’nde iptal davası açmaya oybirliğiyle karar vermişti.⁷⁶ Nitekim CHP Genel Sekreter Yardımcısı Orhan Eyüboğlu ve Parti Meclisi üyelerinden Erzurum milletvekili Selçuk Elverdi 25 Mart 1972’de itiraz nedenlerini gösterir dilekçeyle Anayasa Mahkemesine başvurmuştu.⁷⁷ Aslında CHP idama mahkûm edilenlerin suçsuzluğunu iddia etmiyordu. CHP’nin amacı idamlarda intikam duygusunun olduğunu düşündürecek usul yönünden yapılan yanlışlığı kaldırmaktı.⁷⁸

Prof. Hüseyin Nail Kubalı Anayasa Mahkemesine başvurulurken, idamları geciktirecek tek yolun Cumhurbaşkanının vetosu olabileceğini ileri sürerken, Prof. Tarık Zafer Tunaya ile Ord. Prof. Sıddık Sami Onar bu konuda kesin hüküm vermekten çekinmişlerdi. Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Turan

⁷² Öymen, Altan, “Ecevit 12 Mart’ı ve Sonrasını Anlatıyor”, *Cumhuriyet*, 22.2.1975, s. 4.

⁷³ *Milliyet*, 25 Ocak 1972

⁷⁴ *Cumhuriyet*, 7 Mart 1972; *Milliyet*, 11 Mart 1972

⁷⁵ *Milliyet*, 14 Mart 1972; *Milliyet*, 17 Mart 1972

⁷⁶ *Milliyet*, 17 Mart 1972, *Yankı*, sayı 53, 20-26 Mart 1972, s.6

⁷⁷ *Milliyet*, 26 Mart 1972

⁷⁸ Yücekök Ahmet, “Sorumsuzluk”, *Toplum*, sayı 2, 14 Nisan 72

Güneş ve Prof. Uğur Alacakaptan ise infazın Anayasa Mahkemesi'nin kesin kararına kadar durdurulması gerektiğini belirtmişlerdi.⁷⁹

CHP'nin Anayasa Mahkemesi'ne başvurmasıyla 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi, ölüm cezasının yerine getirilmesine ilişkin kanunun uygulanmasında tereddüde düşen Ankara Savcılığı'nın yaptığı müracaatı karara bağlamış ve infaza karar vermişti. Ayrıca 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi, CHP'nin Anayasa Mahkemesine politik nedenlerle başvurduğu kararına varmıştı. Fakat Anayasa Mahkemesi infazları öngören kanunu, usul yönünden Anayasa'nın 85. maddesine aykırı bularak iptal etmiştir.⁸⁰

Anayasa Mahkemesi'nin infaz kararının iptaliyle komisyon tekrar 3'e karşı 14 oyla idamları onaylayarak kanun teklifini "*Bütün işlere takdimen öncelik ve ivedilikle görüşülmek üzere*" Genel Kurul'a sevk etmişti. Millet Meclisi de idamları; 2 çekimser, 48 ret oyuna karşı 273 oyla kabul etmişti. CHP verilecek oyda grup kararı almazken, İnönü cezanın müebbet hapse çevrilmesini istemişti. AP, DP ve MGP'li milletvekillerinin tamamı ile 29 CHP'li idam cezalarının yerine getirilmesi yönünde oy kullanmıştı İnönü, Kırıkoğlu, Uğur, Ecevit ile bağımsızlar M. Ali Aybar ile Celal Kargılı ret oyu vermişti. Demirel, Bozbeyli, Türkeş, Fevzioğlu ise evet oyu kullanmıştı. CHP'li Nihat Kale ile Gıyaseddin Kara çekimser oy kullanmıştı.⁸¹

Son Raund: Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

1973 Ocak ayı itibariyle cumhurbaşkanlığı seçimi telaşı siyasi hayatımıza girerken, ilk etapta aday olarak kimse çıkmamış, silahlı kuvvetlerin isteği olarak gösterilen Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresinin uzatılması meselesi gündeme yerleşmişti. Sunay'ın görev süresinin uzatılması düşüncesi, TBMM üyeleriyle orduyu karşı karşıya getireceği ve meclisin üzerinde ordunun baskısına yol açabileceğinden riskli bulunuyordu.⁸² Gelişen olaylar sonucunda Genel Kurmay Başkanı Faruk Gürler en güçlü aday olarak ortaya çıktı. Sunay'ın öncülüğünde, geliştirilen bir formülle Gürler senatör yapılarak hukuken adaylık yolu açıldı.

Bu süreçte Ecevit'in komutanlarla bir görüşmesi olmuştur. Ecevit bu görüşmeden çok önemli bir izlenimle ayrılmıştır: Gürler'in desteklenmesi konusunda komutanların arasında birlik yoktur; Gürler'i açıktan savunan sadece Sunalp'tir. Bu görüşmeye Kırıkoğlu ile katılan Ecevit görüşme sonrasında Kırıkoğlu'ndan ayrılmış ve kendi evine gelmiştir. Ecevit evinde görüşmeyi değerlendirmek üzere bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda Turan

⁷⁹ *Yankı*, sayı 54, 27 Mart- 2 Nisan 1972, s.12

⁸⁰ *Milliyet*, 7 Nisan 1972

⁸¹ *Cumhuriyet* 18 Nisan 1972; *Milliyet* 25 Nisan 1972

⁸² İpekçi, Abdi, "Cumhurbaşkanlığı Sorunu", *Milliyet*, 7 Ocak 1973

Güneş, Deniz Baykal ve Haluk Ulman bulunmuştur. Ecevit'e göre esasen sorun, sayısal çoğunluk AP'de olduğu için AP'nin oylarına bağlı bir sorundur.⁸³ Komutanlarla yapılan bu görüşmeden elde edilen sonuç, zaten Gürler'i istemeyen CHP önderliğini büyük ölçüde rahatlatmıştır. Bununla birlikte seçim günü yaklaştıkça CHP'lilere, ordu içinden Gürler'i destekleyenler tarafından büyük baskılar yapılmıştır.⁸⁴

Gürler senatör olarak yemin ettikten sonra Sıkıyönetim Komutanlıkları tarafından yayın yasağı getirilen Ecevit'in Gürler'in adaylığına karşı çıktığı konuşma dikkat çekiciydi. Ecevit'e göre Gürler istifa etmeden mevcut durum incelenmeliydi ve Gürler'in adaylığı konusunda görüşmeler yapılmalıydı. Ayrıca Gürler'in kontenjan senatörlüğüne atanması yasal olsa da, bu bir zorlamaydı.⁸⁵

Seçim için gerekli şartlar hazırlanıp, parti grupları cumhurbaşkanlığı konusunu görüşmek için toplanırken Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı ile İstanbul ve Adana Sıkıyönetim Komutanlıkları da cumhurbaşkanlığı seçimini etkileyecek yayınları yasaklamıştı. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığının bir bildirisiyle, "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın serbestçe yapılmasını emrettiği cumhurbaşkanlığı seçiminin selamete sonuçlanmasına mani olacak ve silahlı kuvvetleri rencide edici ve meclisin iradesini baskı altında tutacak beyan, davranış, yazı, haber ve emsali hareketler yasak edilmiştir."⁸⁶ İstanbul ve Adana-Hatay sıkıyönetim komutanlıkları da benzer bildiriler yayınlamışlardı.⁸⁷

CHP Ortak Grubu'ndan 46 oya karşılık 48 oyla adaylardan hiçbiri lehinde oy kullanmama kararı çıkmıştı. Buna karşın bazı CHP'li üyeler, başta Genel Sekreter Kırıkoğlu oylamaya katılmıştı⁸⁸ ve grup kararı alınmasını eleştirmişti. Genel Sekreter Kırıkoğlu'nun oylamaya katılması CHP içinde bölünmelere neden olmuş⁸⁹ ve daha sonra Genel Sekreterliğe Orhan Eyüpoğlu'nun getirileceği gelişmelere zemin hazırlamıştı.

Güçlü ve popüler bir asker olan Muhsin Batur, ilk başlarda Gürler'in cumhurbaşkanlığını destekleyenlerden biri idi. Ancak, Gürler'in yerine Genelkurmay Başkanı olamayınca, bu desteğini geri çekti. General Batur, Gürler'i desteklemeyeceğini sadece arkadaşlarına değil, öteki kuvvetlere de duyurdu ve yönetime el koyma yönünden bir girişim olursa, buna da karşı

⁸³ Arcayürek, *age*, s. 407-8

⁸⁴ Öymen, Altan, "Ecevit 12 Mart'ı ve Sonrasını Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 23.2.1975, s. 4.

⁸⁵ Altuğ, Kurtul, 27 Mayıs'tan 12 Mart'a, s. 166

⁸⁶ *Cumhuriyet*, 10 Mart 1973

⁸⁷ *Milliyet* 11 Mart 1973; *Yankı* sayı 105, 19-25 Mart 1973, s. 4

⁸⁸ *Toplum* sayı 48, 16 Mart 1973, s.5

⁸⁹ *Milliyet* 14 Mart 1973

olacağını bildirdi. Hava Kuvvetlerinin yardımı olmadan ordu, bu girişime cesaret edemezdi. Politikacılar Batur'un mesajını aldılar..."⁹⁰

Gürler seçim için gerekli oyu alamayınca daha önceden de düşünülen mevcut cumhurbaşkanının görev süresinin uzatılması tekrar gündeme gelmişti. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar ve kuvvet komutanlarını siyasi parti yetkililerinden ilk önce Faruk Gürler konusunu düşünmelerini, aksi halde Sunay'ın görev süresinin uzatılmasını isteyeceklerini belirtmişlerdi. Fakat CHP Merkez Yönetim Kurulu yaptığı iki toplantı sonucunda görev süresinin uzatılması düşüncesine karşı olduklarını Genel Başkan Ecevit'e bildirmişti.⁹¹

Bir gün önce Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresinin uzatılmasına sıcak bakmayan Ecevit, bu sefer cumhurbaşkanlığı seçiminin ertelenmesini önermişti.⁹² Halbuki düşünülen bu formül de Sunay'ın görev süresinin uzatılması ile aynı anlamı taşımaktaydı. Uzatma konusunda AP de sıcak bakmaya başlamıştı. Fakat İnönü uzatmaya karşı çıkmıştı: "...Müddeti uzatmaya çalışmak, tertiple memleketi idare etmek usulünü teşvik etmektir. Buna ara vermek lazımdır."⁹³ Sonuçta AP Sunay'ın görev süresini uzatan ve seçimi 1975'e erteleyen anayasa değişikliği teklifini Meclise sunmuştur.

CHP'nin de süre uzatma düşüncesini kabul etmesinden sonra Gürler ve Arıburun cumhurbaşkanlığı adaylıklarından çekilmişlerdi. Millet Meclisi Anayasa Komisyonu'nda AP'li ve CHP'li üyelerin oylarıyla Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresinin 2 yıl uzatılmasını öngören anayasa değişikliği kabul edilmişti.⁹⁴ Komisyonun kabul ettiği kanun teklifinin Millet Meclisinde görüşülmesinde gerekli 300 oy yerine 299 oy çıkmış, maddelerin oylamasına geçilememiş, böylece teklif düşmüştü. Liderlerden Ecevit ve Demirel uzatma için "evet" oyu verirlerken, Bozbeyli ile Fevzioğlu "hayır" oyu kullanmışlardı.⁹⁵

Seçimlerden ve uzatma talebinden bir sonuç çıkmayınca, yeni bir aday düşüncesi doğmuş, üç lider Demirel, Ecevit ve Fevzioğlu cumhurbaşkanlığı için Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan ismi üzerinde birleşmişlerdi.⁹⁶ Sunay, Taylan'a vize vermemiş, Faruk Gürler'in adaylığı üzerinde durulmasını tavsiye etmişti. Sunay, "Ben artık bu işte yokum. Tayini yerime vekalet edecek zat yapsın" demişti. Ecevit ise bu gelişme üzerine "Aman bir

⁹⁰ Arcayürek, Cüneyt, a.g.e., s.476

⁹¹ Cumhuriyet 16 Mart 1973

⁹² Cumhuriyet 17 Mart 1973

⁹³ Altuğ, Kurtul, a.g.e., s.216

⁹⁴ Cumhuriyet 22 Mart 1973

⁹⁵ Cumhuriyet 23 Mart 1973

⁹⁶ Cumhuriyet 27 Mart 1973; Yankı sayı 107, 2-8 Nisan 1973, s. 6

an önce hareket edelim. Parlamento bir iş yapmıyor diyenlere hak verdir-meyelim. Herkesin üzerinde birleşeceği Taylan'ı Anıburun'a tayin ettirip biz de seçelim" demişti.⁹⁷

AP'nin cumhurbaşkanını halkın seçmesi yönündeki teklifine Ecevit bu teklifin yeterince açık olmadığını belirterek "Cumhurbaşkanının halk tara-fından seçilmesi, değişik bir sistemdir. Cumhurbaşkanı halk tarafından se-çildiği takdirde, yetkilerinin de genişletilmesi gerekir. Bu teklif yapılırken, bu durum göz önünde tutulmuş mudur, bilmiyoruz" demişti.⁹⁸

AP, CHP ve CGP liderleri, farklı adaylar üzerinde konuşturlarken, ara-larındaki görüşmeler sonrasında Kontenjan Grubu başkanı emekli Oramiral Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanı adayı olarak gösterilmesi konusunda anlaşmışlardı. Korutürk aday gösterilmeden önce yapılan on dört turda bir sonuç alınamamasının ardından yapılan 15'inci turda Fahri Korutürk 365 oy alarak cumhurbaşkanı seçilmişti.⁹⁹ 1973 cumhurbaşkanlığı seçimi, AP'liler göre "AP'nin başarısı" olarak görülse de¹⁰⁰ bu başarı tek bir partinin değil, bir bütün olarak Meclis'in, Meclis dışı iradeler karşısında bir başarısı olarak görülmelidir.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri CHP içinde yeni bir dalgalanmaya daha neden olmuştur. Zaten sıkı bir Ecevitçi olmayan, hatta bizzat Ecevit tarafın-dan "bürokratik devrimcilik"le suçlanan¹⁰¹ Kırıkoğlu, parti politikası ile ters düşünce 4 Nisan 1973 günü Genel Sekreterlikten ayrılmıştır.

Anayasa'nın tanıdığı Cumhurbaşkanlığı haklarını kullanması için Me-len hükümeti 8 Nisan'da Cumhurbaşkanı'na istifasını vermiştir. Korutürk, kontenjan senatörü Naim Talu'yu hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Turhan Feyzioğlu, Demirel ve Naim Talu'nun anlaşmaları üzerine 15 Nisan 1973 günü, Talu hükümeti ilan edilmiştir. AP, CGP ve Bağımsızlardan olu-şan ve reformlardan söz etmeyen bu hükümet kendini, seçim hükümeti olarak kabul etmiştir. CHP bu hükümete katılmamış ve kararlarını destek-lememiştir.¹⁰² Bu kabine 12 Mart döneminin son ara hükümetidir. Ufukta, yeni bir dönemin kapılarını aralayacak olan 14 Ekim 1973 seçimleri gözük-mektedir.

⁹⁷ Cumhuriyet 27 Mart 1973; Yankı sayı 107, 2-8 Nisan 1973, s. 6

⁹⁸ Toplum sayı 51, 6 Nisan 1973, s.14-15

⁹⁹ Cumhuriyet ve Milliyet 7 Nisan 1973

¹⁰⁰ Özdemir, Hikmet, *Ordunun Olağandışı Rolü*, İz yayıncılık, İstanbul, 1984, s.267

¹⁰¹ Bıla age, s. 279

¹⁰² Öymen, Altan, "Ecevit 12 Mart'ı ve Sonrasını Anlatıyor", Cumhuriyet, 26.2.1975, s. 4.

Sonuç

12 Mart döneminde CHP bir bütün değildir. CHP yerine CHP'lerden bahsetmek daha doğrudur. İnönü, her zaman olduğu gibi devleti her şeyin önünde tutan devletçi bir tutumla genel olarak darbeyi desteklemiştir. Bununla birlikte idam gibi bazı konularda darbe yönetimine karşı gelmiştir. CHP içindeki Erim-Satır grubu başından sonuna kadar darbeyi desteklemiştir; ara hükümetlerde öncü rol oynamıştır. Ortanın solu ya da Ecevitçiler denilen grup darbeye başından beri tutarlı bir şekilde karşı çıkmıştır. Fakat bu grup içinde olmakla birlikte devletçi-bürokrat yanları ağır basan Kırıkoğlu önderliğindeki küçük bir grup cumhurbaşkanlığı seçiminde darbecilerin yanında yer almıştır.

Sonuç olarak, İnönü bazen darbecilere karşı gelmişse de genel olarak darbeyi desteklemiştir. CHP içindeki sağ kesim/Satır-Erim grubu her zaman darbeyi desteklemiştir. Ortanın solu grubu ise, Kırıkoğlu grubunun bazı aykırı davranışları hariç, genel olarak darbeye karşı çıkmıştır.

Özellikle 27 Mayıs dönemi uygulamalarının da etkisiyle, kamuoyunda "Ordu+CHP=iktidar" yargısı yerleşmişti. Ortanın solu grubuna göre, bir kez daha bu yargıyı pekiştirecek davranışlar içine girilmesi, ortanın solu ekibinin halka dayalı demokrasi anlayışıyla taban tabana zıt olacaktır. Bu bakımdan 12 Mart döneminde, ortanın solu ekibinin söylem ve eylemleri, 1965'ten beri sürdürdükleri eylem ve söylemleri ile tam bir tutarlılık içinde olmuştur. Genel olarak partiler muhtıra karşısında edilgen bir tutum takınırken, başından sonuna kadar ortanın solu ekibi aktif bir muhalefet politikası izlemiştir. Ecevit'in de işaret ettiği gibi, CHP'nin müdahaleye karşı çıkması çok önemli bir işlev görmüştür: CHP'nin orduya dayanarak siyaset yaptığı önyargısı silinmiştir.¹⁰³

Ortanın solu ekibi darbeye muhalefet etmekle birlikte demokrasiye geçişin kolaylaştırılması bağlamında askeri çevrelerle çeşitli temaslarda bulunmaktan da kaçınmamıştır. Ortanın solu ekibi, hem kendilerini doğrudan anlatmak, hem de komutanlarla siyasetçiler arasında demokratik bir uzlaşma zemini yaratabilmek için askeri çevrelerle görüşmeler yapmışlar ve bu görüşmelerde demokrasiye geçiş konusunda çok yararlı kazanımlar elde etmişlerdir. Ortanın solu ekibi 12 Mart müdahalesine karşı çıkmakla birlikte, ülkenin realitelerine uygun ince bir siyaset izleyerek, toptan orduyu karşısına almamış, demokrasiye geçiş amacıyla yeni irtibat kanalları kurmuş-

¹⁰³ Ecevit, Bülent. "Sol'a Yönelişin Öncülüğünü CHP'nin Üstlenmesini İstiyordum", *Tarih ve Toplum*, C. 24, Sayı 141, Eylül 1995, s. 63.

tur. Ortanın solu grubu bu politikasının sonuçlarını 1973 seçimlerinde birinci parti olmak suretiyle almıştır.

Sonuç olarak CHP, 1965'ten beri kendisini "ortanın solunda" bir parti olarak nitelmesine karşın 12 Mart darbesi sürecinde kurumsal olarak darbeye karşı çıkmamış, sol refleksler göstermemiştir; bununla birlikte parti içindeki ortanın solu grubu dönem boyunca demokrasiden yana bir politika izlemiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980)*, Çeviren: Ahmet Fethi, HilYayınları, İstanbul, 1996
- Akyaz, Doğan, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002
- Alatlı, Ertuğrul, *Belgeleriyle 09 Mart 1971 "Antiparlamenterist-Baascı" Darbe Girişimi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002
- Altuğ, Kurtul, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, Yedigün Yayınları, Ankara 1973
- Arcayürek, Cüneyt, *Çankaya Giden Yol*, Ankara: Bilgi, 1985
- Barlas, Mehmet, *Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi*, İstanbul: Birey Yayınları, 2000
- Bektaş, Arsev, *Liderler Oligarşisinde CHP ve AP (1961-1980)*, Bağlam Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, Mayıs, 1993
- Bila, Hikmet, *CHP 1919-1999*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999
- Birand, Mehmet Ali, Çaplı Bülent, Dünder Can, *12 Mart (İhtilalin Pençesinde Demokrasi)*, İmge Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Mart 2000
- Cem, İsmail, *Tarih Açısından 12 Mart*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1978
- Cumhuriyet'in 80 Yılı*, sayı: 20, 2003
- Çavdar, Tevfik, "CHP (1950-1960)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (CDTA)*, İletişim Yayınları, 1983
- Ecevit, Bülent. "Sol'a Yönelişin Öncülüğünü CHP'nin Üstlenmesini İstiyordum", *Tarih ve Toplum*, C. 24, Sayı 141, Eylül 1995
- Emrealp, Sadun, *Sosyal Demokrasi'den "Sosyal Demokrasi'ye"*, Afa Yayınları, 1993
- Fedayi, Cemal, *Turan Güneş*, Ankara: Hacettepe Ü. Yayınlanmamış Doktora tezi, 2003
- Hale, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 1996
- İlıcak, Nazlı, *12 Mart Cuntaları-Demokrasinin Sırtındaki Hançer*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002

- İpekçi, Abdi, "Ecevit'in İstifası", *Milliyet*, 22 Mart 1971
- İpekçi, Abdi, "Cumhurbaşkanlığı Sorunu", *Milliyet*, 7 Ocak 1973
- Kaynak, Mahir, *Yel Üfürdü Su Götürdü*, İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılık, 2001
- Kemal, Mehmed, *Ara Rejim Kara Rejim*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, Mart 1978
- Kili, Suna, *1965-1975 Döneminde CHP'de Gelişmeler*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976
- Koloğlu, Orhan, *Ecevit ile CHP*, İstanbul: Büke Yayınları, 2000
- Neftçi, Nermin. *Demokrasinin Kilittası-Anılar*, Ankara: Tesav, 1997
- Öymen, Altan, "Ecevit 12 Mart'ı ve Sonrasını Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 11.2.1975
- Özdemir, Hikmet, *Doğan Avcıoğlu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000
- Özdemir, Hikmet, *Ordunun Olağandışı Rolü*, İz yayıncılık, İstanbul, 1984
- Toker Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1965-1973*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1993
- Toker, Metin, *İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973*, Ankara: Bilgi, 1993
- Yetkin Çetin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995
- Yücekök Ahmet, "Sorumsuzluk", *Toplum*, sayı 2, 14 Nisan 72

İncelenen Gazete ve Dergiler:

Milliyet

Cumhuriyet

Yankı

Toplum